SLEZSKÁ UNIVERZITA V OPAVĚ
Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě
Teoretická bakalářská práce

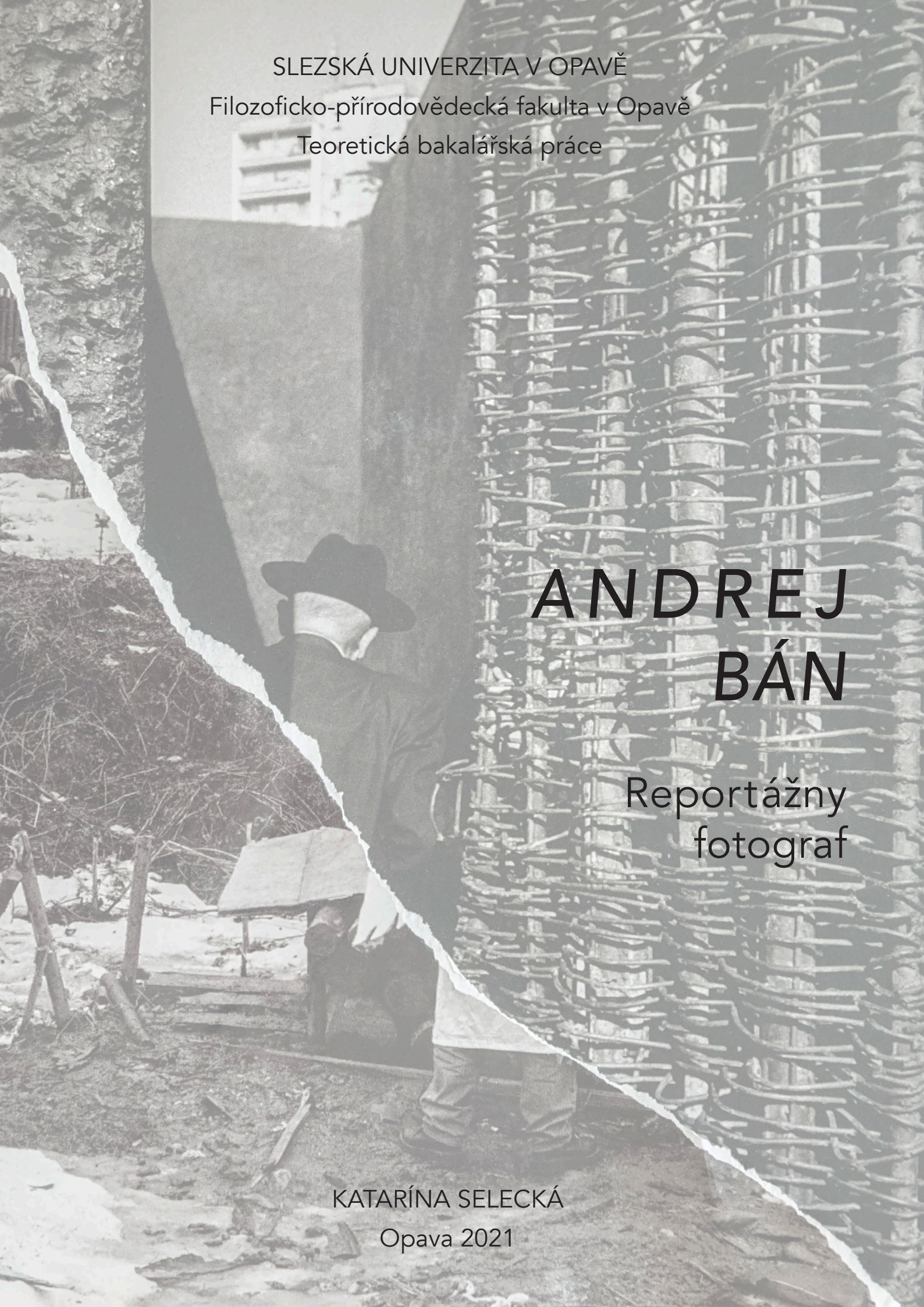

ANDREJ BÁN

Reportážny fotograf

KATARÍNA SELECKÁ
Opava 2021

ANDREJ BÁN

REPORTÁŽNY FOTOGRAF
REPORTAGE PHOTOGRAPHER

KATARÍNA SELECKÁ

Vedúci práce: prof. PhDr. Vladimír Birgus
Oponent: Mgr. Ing. Peter Korček

TEORETICKÁ BAKALÁRSKA PRÁCA

SLEZSKÁ UNIVERZITA V OPAVĚ
Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě
Institut tvůrčí fotografie
Odbor: Tvůrčí fotografie

Opava 2021

ABSTRAKT

Bakalárska práca s názvom ***Andrej Bán – reportážny fotograf***, má za cieľ priblížiť začiatky, pohnútky, vývoj a smer fotografickej tvorby jedného z najvýznamnejších súčasných slovenských fotožurnalistov a dokumentaristov venujúcim sa konfliktným zónam vo svete a predovšetkým Balkánu, Andreja Bána. Do bakalárskej práce sa pokúsim vhodne implementovať aj pohľad A. Bána na súčasnú globálnu krízu foto-žurnalistiky a jej aktuálne smerovanie na Slovensku. Práca poskytne aj prehľad jeho knižných publikácií, jeho ocenených fotoreportáží, ako i pôsobísk v rámci slovenskej a českej mediálnej scény. Zdrojom informácií a materiálov je séria osobných rozhovorov s A. Bánom, práca s archívom, knižné publikácie autora a internet.

KĽÚČOVÉ SLOVÁ

Andrej Bán, reportáž, dokumentárna fotografia, Slovenská dokumentárna fotografia, (po)vojnová fotografia, konflikt, vojna, Balkán, Kosovo, Človek v ohrození, Iné Slovensko, Magnum, Leica.

ABSTRACT

The bachelor's thesis entitled ***Andrej Bán - the reportage photographer*** aims to present the beginnings, motives, development, and direction of photographic work of one of the most important contemporary Slovak photojournalists and documentarians witnessing conflict and post-natural disaster zones across the and especially the Balkans, Andrej Bán. In the bachelor's thesis, I will try to appropriately implement A. Bán's view of the current global crisis of photojournalism and its current direction in Slovakia. The work will also provide an overview of his book publications, work in the Slovak media scene, and examples of his photo reports. The source of information and materials will be a series of personal interviews with A. Bán, work with the archive, and author’s book publications and internet.

KEY WORDS

Andrej Bán, reportage, documentary photography, Slovak documentary photography, (post)war photography, conflict, war, Balkans, Kosovo, A human in danger, Different Slovakia, Magnum, Leica.

SLEZSKÁ UNIVERZITA V OPAVĚ
Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Akademický rok: 2020/2021

Zadávající ústav: Institut tvůrčí fotografie

Studentka: Katarína Selecká

UČO: 44381

Program: Filmové, televizní a fotografické umění a nová média

Obor: Tvůrčí fotografie

Téma práce: T: Andrej Bán – reportážní fotograf

Téma práce anglicky: T: Andrej Bán – the reportage photographer

Zadání: Bakalárska práca s názvom Andrej Bán – Reportážny fotograf, má za cieľ priblížiť začiatky, pohnútky, vývoj a smer fotografickej tvorby jedného z najvýznamnejších súčasných slovenských fotožurnalistov, Andreja Bána. Práca sa pokúsi aj o vhľad do života fotografa, ktorý zvádzal boj s depresiou a to, ako ovplyvňovala jeho tvorbu. Do bakalárskej práce sa pokúsim vhodne implementovať aj pohľad A. Bána na súčasnú globálnu krízu fotožurnalistiky a jej aktuálne smerovanie na Slovensku. Práca poskytne aj prehľad jeho knižných publikácií, pôsobísk v rámci slovenskej mediálne scény a ukážky jeho fotoreportáží. Zdrojom informácií a materiálov bude séria osobných rozhovorov s A. Bánom a práca s archívom.

Literatura:
Osobné rozhovory s A. Bánom.
Mediálny archív.
Internet.
A. Bán: Iné Slovensko.
A. Bán, F. Gál: 5102...
A. Bán: Slon na Zemplíne.
A. Bán: Trochu oheň, trochu voda.

Vedoucí práce: prof. PhDr. Vladimír Birgus

Datum zadání práce: 10. 3. 2021

Souhlasím se zadáním (podpis, datum): 10.3.2021

.....
prof. PhDr. Vladimír Birgus
vedoucí ústavu

PREHLÁSENIE

Prehlasujem, že som prácu vykonala samostatne a použila iba citované zdroje, ktoré uvádzam v bibliografických odkazoch.

SÚHLAS SO ZVEREJNENÍM

Súhlasím, aby táto práca bola zaradená do Univerzitní knihovny Slezské univerzity v Opavě, do knižnice Uměleckoprůmyslového muzea v Praze, a aby bola zverejnená na intenetových stránkach Institutu tvůrčí fotografie.

POĎAKOVANIE

Ďakujem všetkým, ktorých podporu i príspevok do časového fondu som dostávala počas celého štúdia a najmä na jeho konci. Ďakujem Andrejovi Bánovi za ústretovosť, otvorenú komunikáciu a celkovo skvelú spoluprácu, vedúcemu mojej bakalárskej práce, profesorovi Vladimírovi Birgusovi za podnetné pripomienky, a všetkým, ktorí väčšou či menšou mierou prispeli do tejto práce.

Zo srdca ďakujem môjmu synovi Šimonovi (7), ktorý 5 rokov svojho života toleroval mamu-študentku, a ktorý sa pričinil o kreatívnu obálku tejto práce.

Katarína Selecká, v Opave, 3.8.2021

OBSAH

Úvod

1/ Otcova Smena 9
2/ Ktorú ruku máš radšej, pravú alebo ľavú? 12
3/ Roky v týždni.....14
4/ Prvé dotyky s vojnou.....17
5/ Kosovo ‘99 ma úplne zmenilo.....19
6/ Slovenská dokumentárna fotografia.....23
7/ Iné Slovensko.....26
8/ Kosovo x70.....29
9/ Uvádzal som Koudelku.....32
10/ Po-vojnový fotograf.....33
11/ Raj na Zemi.....38
12/ Reportážna fotografia 2.0 ?.....40

Záver

Zoznam použitej literatúry a zdrojov
Menný register
Zoznam skratiek

ÚVOD

Andrej Bán. Uznávaný slovenský dokumentárny fotograf a publicista a humanitárny pracovník. On a jeho Leicy. Sú vždy tam, kde sa niečo deje. Kde trpia ľudia vinou prírodných živlov, či ľudských vášní, ktoré sa vymkli z rúk. Tam, kde sa aj nevinní vinou svojej ľudskosti stávajú vinnými.

Fotí až apokalypticky pôsobiace krajiny po prírodných i ľudských katastrofách, absurdné momentky zo života preživších, ktorých život napriek všetkému ide ďalej, i dojemne intímne portréty ľudskej biedy a utrpenia z bezprostrednej blízkosti, často akoby nespozorovaný objektmi svojho hľadáčika.

Pri prezeraní jeho fotografií sa nemôžem ubrániť otázke, ako sa dá prežiť pohľad na toľké utrpenie, ktoré Andrej Bán roky sleduje, zachytáva na film alebo digitálny čip a stáva sa cez zdieľanie príbehov ľudí na fotografiách tak trochu ich súčasťou.

Jeho fotografie nie sú prvoplánovým lovom po vizuálnej senzácii konfliktných zón. Sú citlivým prienikom do sveta ľudí, ktorí to majú ťažšie ako my. Jeho fotografie vnímam ako vizuálne posolstvo a ako správu o tom, ako nám je na Slovensku, napriek všetkému, dobre.

1/ Otcova Smena

Všetko sa to začalo malou ‚krádežou'. Asi desaťročný Andrej z vešiaka potajme vezme otcov sovietsky fotoaparát Smena. Založí sovietsky film a otca pošle na Poštovú ulicu v Bratislave kúpiť vývojku a ustaľovač. Doma v kúpeľmi potom film vyvolá a vidí všetko obrátene. Biele je čierne, čierne je biele. *„To už dnešným ľuďom, ktorí fotia na digitál, veľa nehovorí, ale mňa práve tá alchýmia fascinovala,"* [1] hovorí o úplných začiatkoch svojho fotografovania Andrej Bán.

Od začiatku hľadáčikom zameriava ľudí. Fotografuje kamarátov a rodinu na čiernobiely film. Cesta od portrétov jeho najbližších k dokumentárnej fotografií vedie cez Čierny Balog - malú dedinku na Horehroní s úzkorozchodnou železničkou, odkiaľ pochádza jeho mama. *„Môj starý otec tam bol rušňovodičom. Nemci ho zastrelili, ale ostala nám po ňom drevenica,"*[2] *hovorí.* Stará rodinná drevenica sa stáva jeho prázdninovou čiernou komorou. *Práve na malebnom Horehroní začína fotografovať aj prvé dokumentárne fotografie.* Obyčajných ľudí, robotníkov, starých ľudí, susedov, pastierov, s ktorými potom nazväčšované fotografie vymieňa za domáci syr. Prírodu nefotí, na tú sa radšej pozerá. Zaujímajú ho ľudia. *„Čo je na tomto svete zaujímavejšie ako ľudia? Ich život, smútky, radosti, zvyklosti, tradície a kultúra? Nikdy som nehľadal štylizované veci,"*[3] hovorí Bán v rozhovore pre Košický Korzár, už ako dospelý a etablovaný fotograf, v roku 2018.

V tej dobe ešte zúri komunizmus a všetko je zahalené tajomstvom. Vrátane fotografie, aj keď tá s režimom nič nemá. Je vo vývoji, digitál ani nekonečné možnosti, ktoré ponúka, neexistujú. A to sa Bánovi páči. „Človek nevedel, čo nafotil, až kým to nevyvolal. A filmom bolo treba šetriť, jedna rola 36 obrázkov stála 150 Kčs, čo bola desatina priemerného platu." [4]

Zo slovenských fotografov sa mu páči práca Martina Martinčeka, ktorý fotil prevažne prírodu a ľudí Liptova, či Karola Kállaya. Fascinuje ho aj to, že títo autori cestujú a publikujú fotografie „zvonku". Mladý Bán hltá časopisy ako Revue Fotografie, *Československá fotografia a Magazín československej fotografie, ktoré v tej dobe tvoria silnú zostavu s kvalitným obsahom. „Vlastne som vyrastal na humanitnej čiernobielej fotografii."*[5]

[1,2,4,5] Rozhovor s Andrejom Bánom, 13.3.2021

[3] Jana Ogurčáková: Andrej Bán: Najzaujímavejší sú ľudia! Košický Korzár, 28.11.2018, str.7

V rovnakej dobe vychádza aj knižka *Příběh fotografie* od Daniely Mrázkovej. Je plná dvojstranových medailónov fotografov svetového mena, ktoré Bána fascinujú a práve v Příběhu fotografie sa zoznamuje s menami ako Henri Cartier-Bresson, David Seymour či Robert Capa, ktorí sú zakladajúcimi členmi agentúry Magnum. Táto trojica, a najmä povestné capovské motto *„Ak tvoje fotografie nie sú dosť dobré, potom si nebol dosť blízko,"* [6] zásadne ovplyvnia Bánov fotografický rukopis.

Medzi tým je už na gymnáziu kde spolutvorí stredoškolský časopis, publikuje v ňom svoje fotky, fotografuje maturitné ročníky na tablo svojou Yashicou 6x6. *„Takou tou dvojokou, ktorou fotil Tono Stano v Prahe svoje najlepšie veci,"* [7] *upresňuje. Z*a hranice Československa sa prvýkrát dostáva za odmenu v šachovej súťaži. Ide za Sovietskeho zväzu, kde kupuje sebe teleobjektív a dedovi samovar, ktorý mu na hraniciach takmer zabavia. Objektív je mu však nanič, pretože zisťuje, že na fotografovanie ľudí to nie je vhodná optika. Kupuje si teda ďalší, širokouhlý typ, ktorý ho bude sprevádzať na väčšine jeho ciest za fotografiou.

Druhýkrát sa za hranice dostáva tesne po Nežnej revolúcii v 89-tom. Fotografická technika je pre neho v tej dobe veľmi dôležitá, a tak sa vyberá autobusovou linkou do neďalekej Viedne. V slipoch má ukryté vrecúško s nemeckými markami, ktoré sa mu podarilo našetriť, a za ktoré si, po vzore fotografov z Magna, chce vo Viedni kúpiť fotoaparát Leicu M6. Misia je úspešná a Bán začína fotografovať na to najlepšie z najlepšieho. Leicy boli primárne stavané na používanie so širokouhlými objektívmi. Navonok vyzerali ako lacné „hračkárske" aparáty, to bola ich psychologická výhoda.

Andrej Bán, Gruzínsko, 2009

Andrej Bán, Pakistan, 2006

[6] https://capacenter.hu/en/robert-capa/

[7] Rozhovor s Andrejom Bánom, 13.3.2021

Človek s malou Leicou nepôsobí ako profesionál z agentúry ovešaný veľkými fotoaparátmi ako zbraňami, skôr sa podobá na náhodného okoloidúceho, ktorý si len tak pre seba čosi fotí. Leica ti umožní dostať sa bližšie k ľuďom, ktorých fotíš, no zároveň s ňou naozaj musíš vojsť až do centra diania." [8]

[8] https://www.goethe.de/prj/jad/sk/kul/22048549.html

2/ Ktorú ruku máš radšej, pravú alebo ľavú?

Svoju prvú reportáž si nepamätá, ale prvú fotografiu mu ešte ako študentovi uverejňujú v novinách Večerník. *„Zhodou náhod to bola fotografia asfaltérov, ktorá sa veľmi podobala fotografii od Karola Kállaya, za ktorú získal svoje prvé ocenenie,“* [9] spomína Bán. Na vysokej škole skúša aj výtvarnú fotografiu, robí divadlo hudby, komponované zvukové pásma o hudobníkoch. Tak hľadá výtvarnú polohu fotografie, ale najviac inklinuje k fotografovaniu ľudí. Po ukončení štúdií ekonómie a žurnalistiky v rodnej Bratislave, začína v roku 1987 fotografovať pre slovenský časopis Mladé rozlety.

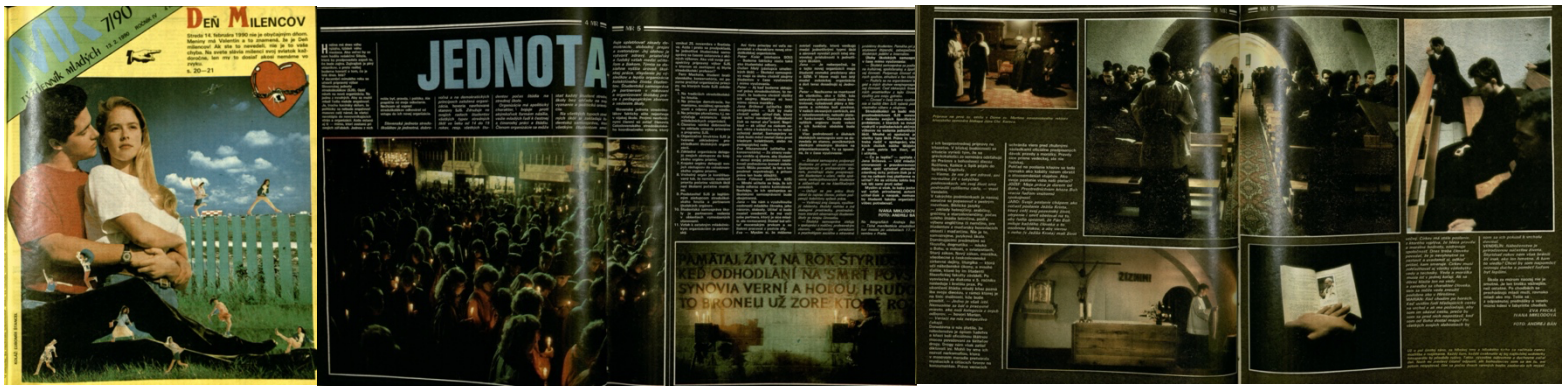

Potom prichádza krátke pôsobenie v bulvárnom týždenníku Plus7Dní. *„Pre mňa bola kedysi technika veľmi dôležitá, V Plus7Dní som dostal zadania, na ktoré moje Leicy jednak neboli vhodné, a na také témy som ich ani nechcel drať,“* [10] *hovorí.* (Pozn. fotografovanie vekslákov a pasákov a ich zverenkýň). *„Povedal som, aby mi kúpili techniku a pôjdem, ale oni ju nekúpili, a keď som na tých témach odmietol pracovať s vlastnou technikou, vyhodili ma. Bolo to to najlepšie, čo sa mi v profesionálnom živote mohlo stať,“*[11] uzatvára Bán svoju skúsenosť s pôsobením v bulvári.

V roku 1990 začína intenzívne navštevovať východ Slovenska, konkrétne rusínsku dedinku Litmanová, kde sa dvom dievčatám údajne zjavuje Panna Mária. Nasledujúci rok Bán intenzívne fotografuje témy náboženských pútí, okrem Litmanovej aj Levoču, a ďalšie pútnické miesta. Postupne vzniká súbor „Pútnici“, ktorý bude neskôr inkorporovaný do jeho knihy Iné Slovensko.

[9, 10, 11] Rozhovor s Andrejom Bánom, 13.3.2021

Výber týchto fotografií berie so sebou do Prahy a ukazuje ich šéfredaktorovi ikonického titulu Mladý svět (pozn. po 16 ročnej prestávke začal Mladý svět 18.1.2021 opäť vychádzať ako týždenník). Fotografie ho oslovia, ponúkne Bánovi miesto fotografa a vyzve ho, aby s fotkám napísal aj nejaký text. Vtedy sa rodí reportážny fotograf/novinár Andrej Bán. Raz píše texty pre kolegov - fotografov, inokedy fotí fotografie k článkom píšucich kolegov. Často zastrešuje oboje. Fotografiu a text však nevníma ako rovnocenné vždy. Pri niektorých témach je dôležitejšie obrazové svedectvo, pri iných text. Fakt, že si dokáže pokryť obe časti reportáže, je pre neho výhodou, pretože tým pádom môže pracovať na širšom spektre tém. *„Ktorú ruku máš radšej, pravú alebo ľavú?" (smiech)*[12], odpovedá na otázku, či sa cíti byť viac novinárom alebo fotografom.

Z Mladého světa sa Bán dostáva do vtedy ešte rešpektovaného spoločenského týždenníka Reflex (pozn. po zmene majiteľa vydavateľstva v roku 2014 Reflex výrazne zbulvarizoval obsah). Stretáva sa tu aj s fotografom Janom Šibíkom a začína intenzívne spracovávať témy z konfliktných zón. V tej dobe je však už aktívny na mnohých frontoch, nielen na poli fotožurnalistiky.

[12] Rozhovor s Andrejom Bánom, 13.3.2021

3/ Roky v týždni

Jeho ďalšia cesta médiami vedie do slovenského týždenníka Formát, ktorý však po troch rokoch z ekonomických dôvodov zaniká. A potom nasleduje najdlhšie pôsobenie v redakcii jedného titulu. Ide o slovenský mienkotvorný týždenník .týždeň, ktorý na slovenské pomery dáva až veľkorysý priestor fotografii. V každom čísle je niekoľko vizuálne bohato spracovaných reportáží, a tiež fototéma zaberajúca 5-6 dvojstrán. Obrovské fotografie zalomené na spadavku sú plné sugestívnych reportážnych výpovedí, často aj z Bánových ciest. Za tento priestor fotografia vďačí najmä art directorovi Robertovi Cséremu, ktorý majstrovsky zostavuje fotosérie z materiálu, ktorý z pracovných ciest dodávajú Andrej Bán či Boris Németh (pozn. ďalší významný slovenský fotograf, v tom čase tiež pôsobiacim v .týždeň).

Bán v .týždni zotrváva dlhých 13 rokov. Práve počas práce pre .týždeň pravidelne cestuje a spracováva náročné témy v (po)konfliktných zónach. Prináša reportáže z Abcházka, Afganistanu, Pakistanu, z Japonska, ktoré sa zviecha z následkov zemetrasenia a cunami, ale najmä z krajín jeho milovaného Balkánu, kam sa opakovane vracia. Kosovo, kam sa vráti približne 70 krát, sa stáva jeho prechodným domovom.

.Týždeň je printový časopis nielen obsahovo, ale i vizuálne na veľmi vysokej úrovni, a v rokoch 2007 – 2017 získava práve cez osobu art directora Roberta Csérehо mnohonásobné ocenenia v prestížnych súťažiach akými sú Pictures of the Year International, The Best of photojournalism, The best of news design či European Newspaper Award.[13]

Práve za reportáže pre .týždeň získava Bán rokoch 2005 – 2012 aj sériu slovenských ocenení Novinárska cena. Poslednú NC získava v roku 2019, za sériu reportáží pre Denník N.

[13] https://www.tyzden.sk/info/vseobecne/nase-ocenenia/

Prehľad ocenení:

- 2019: Novinárska cena za Najlepšiu reportáž roku 2018:
  Andrej Bán, Séria príspevkov: Agropodvody na východe, Denník N, 2018

- 2015 – Biela vrana, Ocenenie za dlhodobý prínos

- 2013: Novinárska cena za Najlepšiu reportáž v printových médiách
  za rok 2012: Andrej Bán - Turecko bez Európy, .týždeň, 2012

- 2010: Novinárska cena 2009 za Najlepšiu novinársku fotografiu:
  Andrej Bán - séria: Gruzínski utečenci z Abcházska, .týždeň, 2009

- 2010: Cena British Council za podporu medzi kultúrneho dialógu:
  Andrej Bán - Deti z fotografie, séria: Rómovia (spoluautor Jozef Majchrák),
  .týždeň, 2019

- 2010: Novinárska cena 2009 za Najlepšiu reportáž v printových médiách:
  Andrej Bán - Deti z fotografie, .týždeň, 2009

- 2008: Novinárska cena 2007 v kategórii Kategória najlepšia reportáž v printových médiách:
  Andrej Bán – séria reportáží o Balkáne, Utrpenie kalvárie, .týždeň, 2007

- 2008: Novinárska cena 2007 v kategórii Najlepšia novinárska fotografia:
  Andrej Bán - Voľby v Kosove, .týždeň, 2007

- 2007: Novinárska cena 2006 v kategórii Najlepšia reportáž v printových médiách:
  Andrej Bán - Kosovo dream, Naši v Kosove, Na konci sna, .týždeň, 2006;
  Za triptych fotoreportáží, ktoré sú v každom ohľade príkladom majstrovského zvládnutia klasického žánru novinárstva.

- 2006: Novinárska cena 2005 za Najlepšiu reportáž v printových médiách:
  Andrej Bán - Krajina hrobov, .týždeň, 2005
  Pretože (z predložených textov) formou i obsahom najviac spĺňuje kritériá žánru reportáž.

- 2005 – Krištáľové krídlo za rok 2004 v kategórii „publicistika a literatúra“

4/ Prvé dotyky s vojnou

Sám seba nazýva Andrej Bán skôr po-vojnovým, ako vojnovým fotografom. Tento pojem v súvislosti s ním použil už kedysi dávno publicista Marián Jaslovský. Okrem toho, že nechce dobrovoľne riskovať život, ho veľmi nelákajú prvoplánové zábery vybuchujúcich áut či ľudí, ktorí po sebe strieľajú. Oveľa viac ho zaujíma život po vojnovom konflikte. Po prírodnej katastrofe. Zaujíma ho Človek a jeho príbeh. Jeho bolesť zo straty domova či blízkych. Okrem vydania svedectva v krajinách, ktoré by mohli ľuďom v štátoch zasiahnutých vojnou pomôcť, ponúka často iniciatívne aj vlastnú pomoc, napríklad formou finančnej zbierky na lieky, inokedy prináša informácie i predmety zo starého domova rodiny do nového. Má silnú potrebu pomôcť. Následkami toho, čo vidí v Kosove v 1999 zakladá spolu s priateľmi humanitárnu organizáciu Človek v ohrození. Pre jeho prvé dotyky s vojnou sa však musíme vrátiť o krok späť.

Prvým, veľmi silnou skúsenosťou s vojenským konfliktom, a zároveň zlomovým momentom životného smerovania Andreja Bána, je revolučné Rumunsko v decembri 1989. Tu, ako v jedinej spomedzi krajín sovietskeho bloku, prebieha revolúcia formou násilných, týždeň trvajúcich protestov. Ich cieľom je zvrhnutie komunistickej vlády Nicolae Ceauşescu, čo sa nakoniec podarí a všetci predstavitelia sovietskej vlády sú popravení. Bán tam smeruje na kamióne s humanitárnou pomocou vo forme liekov spolu s ďalšími troma ľuďmi a svojou čerstvou Leicou M6. *„Tam som prvýkrát videl vojakov, ktorí na nás mierili samopalmi, masové hroby plné ľudských tiel,"* [14] spomína. Z týchto obrazov sa povracia. Doslova. Cestou naspäť na Slovensko vypijú vrátane šoféra liter pálenky. Na ďalšie štyri roky je to jeho jediná skúsenosť s vojnovým konfliktom. A potom sa v 1993 dostáva do vojnou zmietanej Bosny a Hercegoviny.

„Môže sa raj pokaziť? A premeniť sa na peklo? Ak áno, čo je na to potrebné? ..., Od roku 1993, počas vojen v Chorvátsku a Bosne a Hercegovine, som na tieto otázky hľadal odpovede napríklad aj v krytoch ostreľovaného Mostaru, úžasného orientálneho mesta ja juhu Bosny a Hercegoviny so slávnym (a počas vojny zničeným) mostom nad riekou Neretvou," [15] píše Bán v jednej z reportáží z knihy „Trochu oheň, trochu voda", ktorá vychádza v roku 2019, v edícií Prekliati reportéri slovenského vydavateľstva Absynt.

---

[14] Rozhovor s Andrejom Bánom, 13.3.2021

[15] Bán, Andrej: Trochu oheň, trochu voda, Príbehy z Balkánu, Vydavateľstvo Absynt, 2019, str. 10

„Rezali sa tam Chorváti a Moslimovia, ešte donedávna spojenci proti spoločnému nepriateľovi – Srbom. Svojou bájnou a milovanou Juhosláviou, stratenou krajinou detstva, som začal blúdiť ako Ahasver (pozn. Postava putujúceho alebo „večného" žida, podľa kresťanskej legendy odsúdená na život až do konca sveta). ...Všade naokolo ruiny, dohorievajúce vypálené domy, masové hroby, svorky zúrivých hladných psov a typický sladký zápach rozkladajúcich sa ľudských tiel, ktorého závan navždy neomylne spoznám kedykoľvek a kdekoľvek." [16]

[16] Bán, Andrej: Trochu oheň, trochu voda, Príbehy z Balkánu, Vydavateľstvo Absynt, 2019, str. 10

5/ Kosovo ‘99 ma úplne zmenilo

Príbeh Juhoslávie ho fascinoval už od malička. Súvislosti začína chápať až ako dospelý muž. Kladie si otázku, ako krajina s takou etnickou rôznorodosťou, vydržala tak dlho pokope? *„Akým lepidlom ju dali dokopy?“*[17] Príbehy ľudí, ktoré sú na pozadí a vrcholia počas etnickej vojny v ‘99-tom sa nadlho stávajú Bánovou témou číslo jeden. Do Bosny sa Bán vracia v 1999. Tentokrát s výborných českým fotografom, Janom Šibíkom, s ktorým pracujú pre Reflex. Bán odtiaľ tentokrát „iba“ píše, ale fotí si sám pre seba Leicou na čiernobiely film. Reflex je najplodnejšou érou z hľadiska cestovania za témami mimo Česka a Slovenska. Toto obdobie vyústi v roku 1999 do náletov NATO na Miloševičovu Juhosláviu a vojny v Kosove. „*Táto cesta ma úplne zmenila,“*[18] hovorí.

Spätne, v reportáži s názvom „Masaker v Kosove: 12. 5. 1999“ pre .týždeň z 11. decembra 2016, píše: *„Tie najväčšie vojnové hrôzy majú často podobu ticha. Hlbokú pravdivosť tejto vety si opakovane uvedomujem na rôznych miestach sveta. Nie streľba, nie vypäté situácie, nie všetky tie drámy starostlivo vybraté na desaťsekundový šot do akýchkoľvek globalizovaných správ, ale to „neviditeľné“ a „nepočuteľné“: neopísateľná bolesť matky akejkoľvek rasy či vierovyznania, ktorá pochováva zabité dieťa. ..., lebo spálené telo neznámeho staršieho muža, ktoré som v júni 1999, potom ako po kapitulácii Slobodana Miloševića vstúpili do Kosova vojská NATO, objavil v dome Isufa Berishu v dedinke Lukare na severovýchod od Prištiny. Desivý bol aj kontext, na zemi ležali porozhadzované detské zošity, učebnice.“*[19]

---

[17] Bán, Andrej: Trochu oheň, trochu voda, Príbehy z Balkánu, Vydavateľstvo Absynt, 2019, str. 10

[18] Rozhovor s Andrejom Bánom, 13.3.2021

[19] https://www.tyzden.sk/reportaze/36060/12-5-1999/

Andrej Bán, Spálene telo počas vojny na severe Kosova, 1999

Andrej Bán, Prvé oslavy Dňa nezávislosti v Prištine, 1999

Andrej Bán, Kosovskí utečenci počas vojny prechádzajú cez hranicu do Albánska, 1999

Andrej Bán, Pohreb obete míny, Kosovo, 1999

Silné zážitky z Kosova 1999 ho ovplyvnia natoľko, že ešte v tom istom roku zakladá humanitárnu organizáciu „Človek v ohrození", inšpirovanú českým „Člověkem v tísni". Na jej čele ostane 13 rokov. Prvou intervenciou organizácie je oprava vojnou zničenej základnej školy v kosovskej Glavičici. V obci, ktorá bola na 90% zničená, žilo 300-350 obyvateľov. V čase začatia opravy sa ešte okolo stovky z nich nevrátilo z zo susedných štátov, kam utiekli pred vojnou. V októbri 1999 Človek v ohrození vysiela do Glavičice kamión s humanitárnou pomocou v hodnote vtedy 140 000 slovenských korún. Bola to jediná humanitárna pomoc tohto charakteru pre Kosovo zo strany Slovenska.

Andrej Bán, ktorý je od začiatku na čele organizácie, túto pomoc od začiatku organizuje a školu chodí aj sám opravovať. Mimovládna organizácia Človek v ohrození, nezisková organizácia funguje dodnes a *„jej cieľom je pomáhať tým, ktorí to najviac potrebujú – ľudom, ktorých najrôznejšie okolnosti oberajú o ľudskú dôstojnosť a slobodu, ľuďom, ktorí trpia dôsledkami vojen, obetiam prírodných katastrof či tým, ktorí žijú v područí nedemokratických* režimov". [20]

[20] https://clovekvohrozeni.sk/co-robime/

6/ Slovenská dokumentárna fotografia

V novembri roku 2000 vzniká z iniciatívy ôsmych zakladajúci členov, popredných slovenských fotografov, zoskupenie Slovenská dokumentárna fotografia (SDF). *„Andrej bol pri tom samozrejme od začiatku,"*[21] hovorí iný zakladajúci člen SDF, Martin Kollár.
Andrej Balco, Andrej Bán, Peter Brenkus, Ľubomír Groch, Alan Hyža, Martin Kollár, Martin Marenčin a Jozef Ondzík zakladajú združenie z potreby oživiť dokumentárnu fotografiu, a najmä potreby zabezpečiť dokumentárnym fotografom grantové zázemie, aby sa mohli plne sústrediť na svoju prácu.

Za predsedu združenia si volia M. Marenčina a za cieľ dávajú uchovávanie a spoluvytváranie obrazového svedectva o slovenskej súčasnosti. *"Celé to vzniklo z vnútorného pocitu nespokojnosti s našou prácou. Niektorí pracujeme ako novinári, niektorí sme na voľnej nohe. Keď robíme na zákazku pre redakcie, sú to práce veľmi krátkodobé, náhodné a nekoncepčné. Ak má niekto čas venovať sa aj dokumentárnej fotografii, väčšinou na to nemá prostriedky. Dokumentárna fotografia si totiž vyžaduje vysoké náklady na filmy, spracovanie materiálu, techniku a cestovanie. Keď sme porovnávali situáciu na Slovensku so situáciou v zahraničí, konkrétne v Česku, kde funguje nadácia Czech Press Photo a kde primátor mesta Prahy udeľuje každoročne grant, rozhodli sme sa, že vytvoríme vlastné združenie. Nielen preto, aby sme prezentovali vlastnú tvorbu, ale ako základ budúceho grantového programu. Toto je hlavný dôvod vzniku združenia,*[22] hovorí Andrej Bán.

Ako prvý projekt sa SDF rozhodne pre rekapituláciu toho, čo sa v dokumentárnej fotografii na Slovensku spravilo od roku 1989. *„Hneď na začiatku sa podarilo zosumarizovať a pozbierať práce známych aj neznámych autorov, ktorí koncepčne fotografovali bez toho, aby čo i len tušili, kde sa ich práce niekedy v budúcnosti objavia,"*[23] opisuje M. Kollár. Pôvodný zámer súboru s pracovným názvom „Slovenská dokumentárna fotografia 90. rokov", je byť akýmsi katalógom, prezentujúcim tvorbu jednotlivých autorov - meno autora, kto je, jeho aktivity, päť až sedem reprodukcií.

---

[21] Rozhovor s Martinom Kollárom, 30.7.2021

[22] https://dennik.hnonline.sk/servisne-prilohy/28523-dokumentarna-fotografia-caka-na-svoju-renesanciu

[23] Rozhovor s Martinom Kollárom, 30.7.2021

Všetko však mení príchod Colina Jacobsona z Veľkej Británie, ktorý obrazového redaktora magazínu The Independent, potom obrazovým editorom časopisu The Reportage a členom medzinárodnej poroty prestížnej súťaže World Press Photo, ktorého SDF pozýva, aby fotografie posudzoval nezávislý odborník, a tiež aby dal projektu širší medzinárodný kontext. Projekt, okrem úspešnej výstavy a vydania knihy „Fotoalbum.sk" v slovenskom a anglickom jazyku, je impulzom k vytvoreniu aktuálnej databázy aktívnych slovenských fotografov-dokumentaristov. Zároveň predstavuje prvý komplexný súhrn – archív, toho najkvalitnejšieho fotografického materiálu o stave slovenskej spoločnosti, ktorý vzniká na prelome tisícročí (1989 – 2001).

Na základe projektu „Fotoalbum.sk, Slovenská dokumentárna fotografia 90. rokov", sa podarí niečo, čo dovtedy nemá v slovenskej ani v stredoeurópskej fotografii obdobu. Rozbehnú sa dva grantové programy zamerané na dokumentovanie premien Slovenska. *„Presvedčili sme inštitúcie, konkrétne Inštitút pre verejné* otázky (IVO) a *reklamnú agentúru Juraja Vaculíka „Vaculík Advertisement", aby mám poskytli financie*,"[24] vysvetľuje Bán. Prvý grantový program, ktorý financuje IVO, je dvojročný, druhý, komerčný grant od Vaculíkovcov, má ročné trvanie.

„SDF mala ambíciu spoznať a spoluorganizovať to, čo sa v autorskej fotografii v porevolučných časoch na Slovensku dialo. Tiež išlo o akýsi pokus o kontakt s vonkajším fotografickým svetom, ktorý vtedy, v čase pred internetom, nebol veľmi živý ani aktívny,"[25] uvádza Martin Kollár. Združenie Slovenská dokumentárna fotografia sa napokon po siedmych rokoch rozpadá. *„Ako všetko na Slovensku*,"[26] sklamane hovorí Bán. Avšak, podľa slov českých kolegov (Tomáša Pospěcha, Jindřicha Štreita a ďalších) práve spoločná aktivita Slovenskej dokumentárnej fotografie dokázala vytvoriť pevný základ pre ďalšie generácie a zároveň vzbudiť záujem spoločnosti o jeden kultúrnej prúd."[27] Po SDF bol založený poľský Sputnik s Rafałom Milachom, Janom Brzykcyńskim a ďalšími, ktorí viac-menej úspešne funguje dodnes.

[24, 26] Rozhovor s Andrejom Bánom, 13.3.2021

[25] Rozhovor s Martinom Kollárom, 30.7.2021

[27] https://cs.wikipedia.org/wiki/Slovenská_dokumentárn%C3%AD_fotografie#cite_note-2

„Keď nad tým spätne uväzujem, je možné, že v časoch pred digitálnou transformáciou, ktorá po nultých rokoch zatriasla celým fotografickým svetom, SDF - ako "old school" koncept, zomrel skôr ako sa stihol naučiť chodiť. Združenie sa bohužiaľ nikdy neprofesionalizovalo, logicky sa ocitlo v organizačnom chaose, a v čase nových výziev digitálneho sveta narazilo na svoje limity a spokojne odplávalo do dejín,"[28] uzatvára M. Kollár.

[28] Rozhovor s Martinom Kollárom, 30.7.2021

7/ Iné Slovensko

V rámci jedného z grantových programom, ktoré spustilo SDF - Photo Document.sk získava v roku 2002 financie na svoju prácu aj Andrej Bán. Výsledkom je jeho prvá samostatná fotopublikácia s názvom „Iné Slovensko". Kniha obsahuje sériu fotografie prevažne z rurálneho prostredia. Mnohé sú na prvý pohľad obyčajné, niekedy až nudné. Ak sa však pozriete bližšie, nájdete skryté, niekedy až humorné kontexty, skrytých pod konzervatívnou čierno-bielou.

„Jednou z vecí, ktorú majú všetci fotografi spoločnú, je, že keď zdvihnú fotoaparát k oku, vidia rámik. Čo determinuje Vašu fotografiu je to, čo do tohto rámiku vložíte a to, čo z neho vynecháte. Cez situácie, ktoré nie sú na fotografií viditeľné, ale vstupujú do nej, viete do fotografie dostať dramatický, aj keď nevidený obsah,"[29]*tvrdí Joel Meyerowitz, jeden z popredných predstaviteľov New-yorskej street-photography 70tych rokov.* Práve v tom je sila mnohých Bánových fotografií, najmä v knihe Iné Slovensko. Do rámiku hľadáčika často vkladá zdanlivo nesúvisiace situácie, fragmenty a spúšťa tak fantáziu, ktorá sa začne pýtať a vytvárať fiktívny príbeh. Kam ide tento a komu kýva tá pani naľavo? Koho je ruka človeka, zasahujúca akoby omylom do záberu? V tomto súbor Iné Slovensko trochu pripomína štýl street-photography. Je iba použitý v prostredí dediny, folklórnych slávností, malomesta. Vtip či bizarnosť niektorých fotografií pochopíme až po prečítaní názvov, ktoré fungujú ako vysvetlenie, a odhaľujú kontext fotografie v jeho plnej kráse – ako napr. fotografia nižšie, odkazujúca na politický kontext slovenských 90-tych rokov. A zo všetkých záberov cítiť umenie fotografa byť v strede diania, a zároveň tam „nebyť".

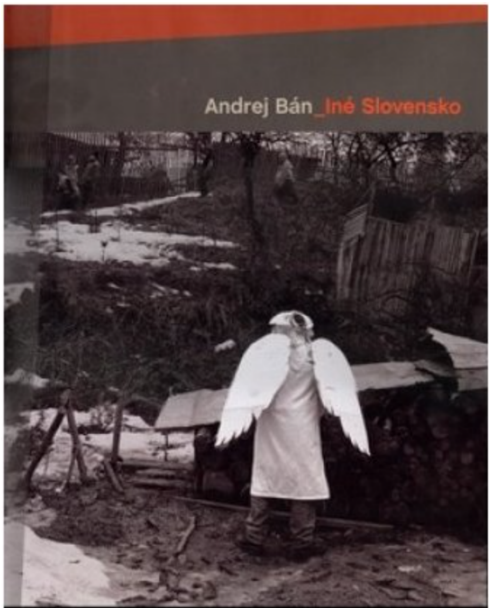

Obr.1

[29] https://www.youtube.com/watch?v=Xumo7_JUeMo&ab_channel=Phaidon

Obr. 1 Obálka knihy Iné Slovensko

Andrej Bán, Súrodenci Vladimír (na obrazovke) a Milan Mečiarovci. Ladomerská Vieska, 1992

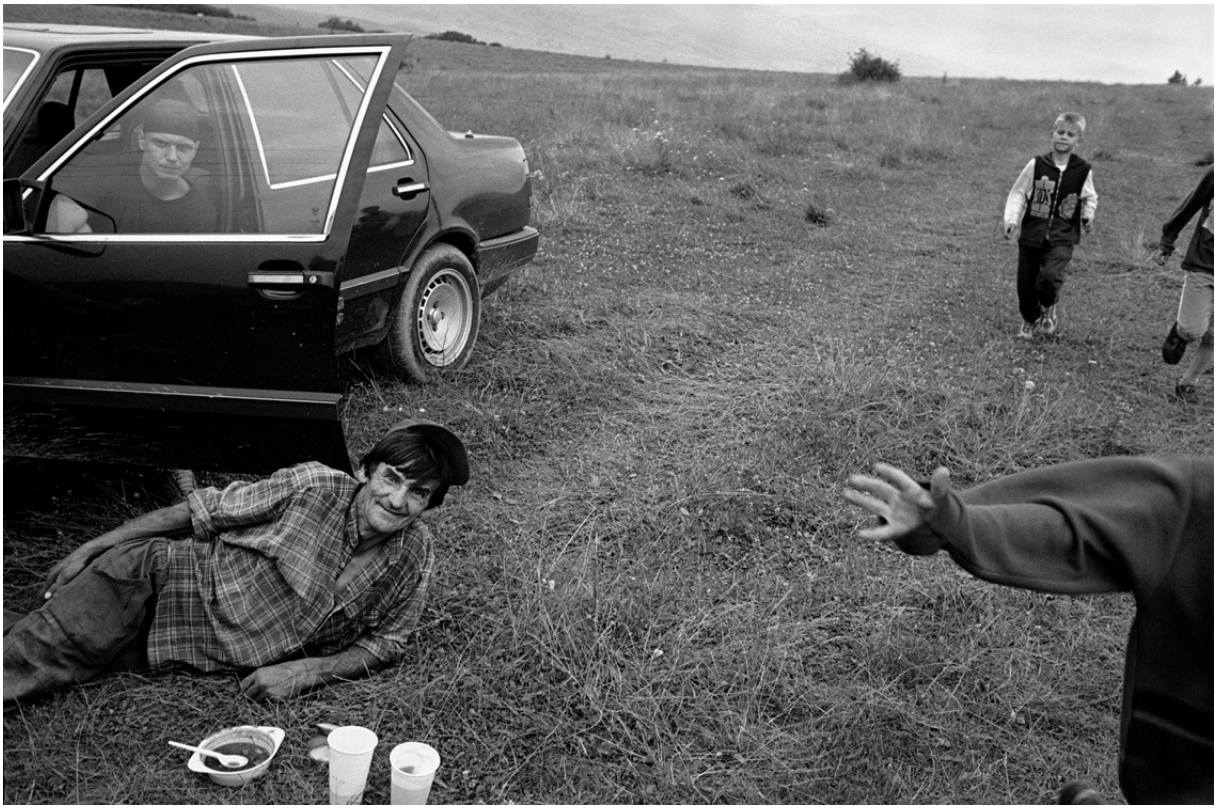

Andrej Bán, Účastníci Vatier zvrchovanosti, Brezno, 2002

Andrej Bán, Jánošík

Andrej Bán, Diváci futbalového zápasu, Sihla, 1998

8/ Kosovo x70

Už v období pôsobenia Slovenskej dokumentárne fotografie Bán intenzívne fotografuje konfliktné zóny po celom svete. Jazdí do Kosova, Afganistanu, Pakistanu, na Haiti, nielen ako fotograf, ale aj ako humanitárny pracovník. Je neuveriteľne aktívny. V 90-tych rokoch je tak trochu všade. *„Na Andrejovi ma najviac prekvapovala jeho hyperaktivita. Nedalo sa nevšimnúť si ho. Okrem jeho slávnej čiernobielej fotografickej knihy Iné Slovensko, písal a fotografoval inšpiratívne reportáže pre časopis Reflex. S Jarom Vojtekom spolu nakrúcali film My zděs, neúnavne zakladal a organizoval Človeka v ohrození, popritom opravoval školu v Kosove, zachraňoval Pakistan a spoluorganizoval výstavy pre medzinárodný festival Mesiac fotografie. A to sú len aktivity, ktoré sa mi podarilo zachytiť zvonka. Napriek tomu som nechápal, ako za všetkými tými činnosťami, ktoré som s obdivom z diaľky sledoval, môže byť jeden človek,"*[30] hovorí s odstupom času Martin Kollár.

Najčastejšie je Bánovou cieľovou destináciou Balkán, konkrétne Kosovo, kam sa opakovane vracia. Priťahuje ho miestny temperament, kultúra, mentalita tamojších ľudí. Balkán vníma ako stret civilizácií, priestor, kde sa kresťanstvo stretáva s islamom, srbský živel s albánskym, ľudia majú prudký temperament. *„Taký, ktorý poznáme z Kusturicových filmov. Je to blízko, 800km od Bratislavy. Ráno sadneš na autobus a, pokiaľ nie je covid, večer si môžeš dať kávu v Prištine na hlavnom boulevarde,"*[31] približuje.

Do Kosova sa Bán v období 1999-2008 vracia asi 70 krát. Postupne tu nachádza veľa priateľov, prirodzene si buduje zázemie. *„Osobne som poznal aj mnohých politikov, aj tých, čo boli neskôr obvinení z vojnových zločinov. Tí, čo to prežili (pozn. vojnu v Kosove; február 1998 – jún 1999), si zažili viac, ako ktokoľvek u nás. Preto sa snažím ich príbehy tlmočiť na Slovensku,"*[32] približuje dôvody svojich opakovaných návštev, čiastočne pretože v Kosove sa začína aktívne angažovať Človek v ohrození.

---

[30] Rozhovor s Martinom Kollárom, 30.7.2021

[31,32] Rozhovor s Andrejom Bánom, 13.3.2021

„Opravovali sme tam školu a ja som tam jazdil opakovane, najprv organizovať stavebné práce, potom aj s mojimi tlmočníkmi dokonale ovládajúcimi albánsky aj srbský jazyk, kvôli fotografiám a reportážam. Vedel som, že jedného dňa z toho spravím knihu, fotografickú i textovú.“[33] V roku 2008 naozaj vychádza jeho druhá fotografická kniha s názvom „Kosovo“, plná silných, tentokrát farebných fotografií. O rok neskôr, v roku 2009, vychádza v edícii „Prekliati reportéri“ vydavateľstva Absynth aj zbierka reportáží z Kosova, s názvom „Trochu oheň, trochu voda. Texty sú doplnené len niekoľkými čiernobielymi fotografiami.

Obr. 2

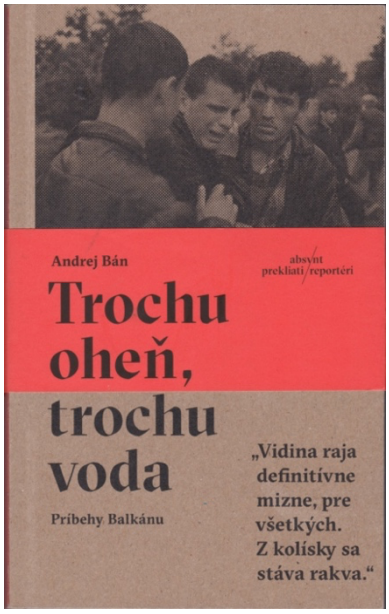

Obr. 3

Obr. 2 Obálka knihy Kosovo
Obr. 3 Obálka knihy Trochu oheň, trochu voda

[33] Rozhovor s Andrejom Bánom, 13.3.2021

Vo vydavateľstve Absynt mu už v roku 2006 vychádza ešte jedna kniha - reportáže zo Slovenska s názvom Slon na Zemplíne.

"A tak vznikla Čiena nad Tisou. Jediné mesto na Slovenku, ktoré má dnes sovietsky výzor. A nielen výzor, aj pach. Ak tam vstúpite do univermagu (dnes má názov supermarket), ovanie vás vôňa, ktorú si mladšia generácia nemôže pamätať. Uvedomíte si že v archeológii vedomia je čuch azda najsilnejší, evolučne najstarší zmysel."[34]

Kniha Slon na Zemplíne je *„intímnym svedectvom o krajine i ľuďoch žijúcich svoje životy v dedinách a mestečkách ďaleko za horizontom všeobecnej pozornosti. Reportáže Andreja Bána z knihy Slon na Zemplíne sú pestrou freskou príbehov z krajiny, ktorú poznáme zo všetkých najmenej."*[35]

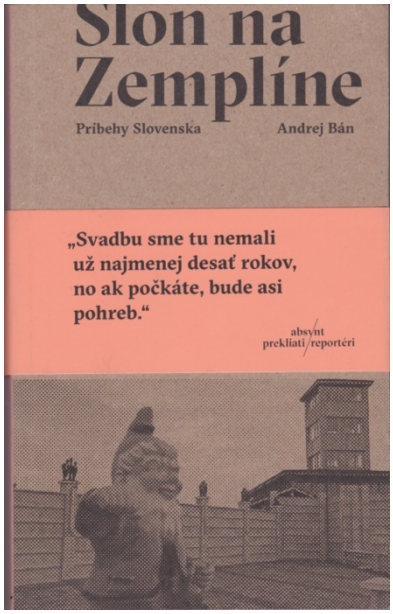

Obr. 4

[34] Bán, Andrej: Slon na Zemplíne; Príbehy Slovenska, Absynt, 2018, str. 29

[35] https://www.martinus.sk/?uItem=310746&gclid=CjwKCAjwmK6IBhBqEiwAocMc8qyDZRX-rDzetMYEiiJpHFW8sHPGWyDdtDYQFOTvGm4htGtX0Gd7UxoCw6gQAvD_BwE
Obr. 4 Obálka knihy Slon na Zemplíne

9/ Uvádzal som Koudelku

Po fotografickej stránke ho v tomto období najviac obohacujú a formujú osobné stretnutia a rozhovory, najmä s viacerými fotografmi z agentúry Magnum.

Prelomový je rok 2008. V rámci 18. ročníku bratislavského festivalu Mesiac fotografie (MF) vystavuje aj člen Magna, český fotograf žijúci striedavo v Čechách a vo Francúzsku, Josef Koudelka svoj svetoznámy cyklus „Inváziа". *„Václav Macek (pozn. riaditeľ festivalu MF) mu ukázal nejaké moje fotky a dohodli sa, že by som mu mohol robiť kurátora (smiech), čo bolo značne trúfalé. Ale J. Koudelka s tým súhlasil, a ja som bol samozrejme veľmi poctený,"*[36] *hovorí.* Keďže šlo o hotový súbor, Bán sa kurátorovania zhostil v zmysle oficiálneho uvedenia a otvorenia Koudelkovej výstavy. *„Prišlo mi to ako dobrý nápad, keďže obaja sa venujú čierno-bielemu dokumentu a cítil som medzi nimi, ako fotografmi, pozitívnu chémiu,"*[37] *spomína Václav Macek.*

Bán s Koudelkom sa počas festivalu skamarátia, a následne spolu cestujú po Slovensku, čo je pre Bána úžasný zážitok. Vo dvojici navštevujú miesta, kde Koudelka v 60-tych rokoch fotil svoj ikonický súbor „Cigáni". *„Zažiť to bolo pre mňa obrovským darom,"*[38] spomína Bán na vzácne chvíle. Bán má mnoho priateľov aj medzi českými fotografmi. Okrem Jana Šibíka sú to najmä Tomki Němec, Karel Cudlín a ich generácia, s ktorými vedie inšpiratívne rozhovory o fotografií. Z Magna sa okrem Josefa Koudelky priatelí s Paolom Pellerginom, ktorý v konfliktoch fotí v prvej línii, či Chrisom Steele-Perkinsom, ktorý mu napíše úvod ku k jeho tretej fotografickej knihe „Na juh od raja."

[36,38] Rozhovor s Andrejom Bánom, 13.3.2021

[37] Rozhovor s Václavom Macekom, 24.7.2021

10/ Po-vojnový fotograf

V každej role, ktorú na seba počas rokov berie, sa Andrej Bán svojou tvorbou i životom kontinuálne snaží upozorňovať na ťažké osudy ľudí po celom svete. *„Tvorbou sa snažím povedať to, že musíme byť vnímavý. Že musíme svoj život konfrontovať so životmi iných ľudí, že musíme byť schopní citlivosti a vnímavosti. Mali by sme si uvedomiť, že žijeme v jenom svete, ktorý je dnes už prepojený nielen komunikáciami, internetom a technológiami, ale aj mierou solidarity.“*[38]

Napriek tomu, že vo vojnových konfliktoch bol, bráni sa označeniu „vojnový fotograf“. Nemá cieľ fotiť zábery z prvej línie plné akcie, krvi, násilia či smrti. V jeho doterajšom diele nájdete aj zopár veľmi drsných fotografií, no Bán dokáže fotoaparátom zachytiť ľudské nešťastie, či hrôzy vojny oveľa sofistikovanejšie. *„Vždy ma viac zaujímalo to, čo bolo po vojne,“*[39] hovorí.
Ani nie preto, že sa chce vyhnúť nebezpečenstvu, skôr preto, že viac, ako zábery vybuchujúcich áut alebo ako niekto na niekoho strieľa, zaujímajú spôsob života, mentalita ľudí v krajinách, kde sú konflikty. Preto sa vracia aj do Kosova, v čase keď tam už nechodia iní fotografi, fotografuje každodenné rituály, svadby, pohreby, oslavy, rituálne zarezávanie jahniat. Podľa v tom sa podľa neho dokument odlišuje od spravodajskej fotografie. Je to niečo, čo vzniká dlhodobo. Nie je to spravodajská fotografia, ktorá informuje o konkrétnych udalostiach, dokument má nadčasovú platnosť.

Aj keď nevyhľadáva vojnový front, niekoľkokrát bol Bán počas ciest zo fotografiou v ohrození života. V roku 2003, počas 2. intifády v pásme Gazy, kde s kolegom, Janom Šibíkom fotia pre Reflex, na nich ozbrojenci mieria samopalmi. *„Už sme sa lúčili so životom, keď sa ukázalo, že vojaci nám chceli iba ukázať mŕtveho chlapca, ktorý mal v srdci guľku,“*[40] spomína Bán na horúce situácie. Alebo v roku 2010 po zemetrasení a cunami na Haiti. Vidí fotograficky zaujímavú situáciu, ale intuitívne nevytiahne foťák. *„Bál som sa a práve ten strach mi zachránil život,“*[41] *opisuje situáciu.*

---

[38] Tomáschová Andrea, Rozhovor: Andrej Bán zaznamenáva dopad vojny na obyčajných ľudí, Košický Korzár, 24.1.2005, str. 4

[39,40,41] Rozhovor s Andrejom Bánom, 13.3.2021

Bán takéto ohrozenie života zažívať nechce, aj keď si prácu kolegov, ktorý riskujú život pre dobrý spravodajský záber, nesmierne váži. S rešpektom hovorí o práci slovenského fotografa Juraja Mravca, ktorý pobýva so slovenskými záchranármi v Iraku, či systematicky jazdí na ukrajinský Donbas. Spomína tiež kolegu a priateľa, talianskeho fotografa, člena agentúry Magnum, Paola Pellegrina. Ten spolu s novinárom z New York Times, Scottom Andersonom, prespáva aj niekoľko mesiacov v aute, kde okolo nich svištia guľky, lietajú granáty a rakety, len aby priniesli autentické spravodajstvo napríklad z vojny v Libanone.

S Paolom Pellegrinom spája Andreja Bána priateľstvo, no veľmi blízko majú k sebe aj fotografickým výrazom, aj keď Pellegrin viac pracuje s dlhou expozíciou. Schválne, skúsite uhádnuť, čo je Pellergin a čo Bán?

Zľava doprava, zhora dole:

1) Andrej Bán, Haiti, 2010
2) Paolo Pellegrin, Albánsko, 1999
3) Andrej Bán, Afganistan, 2009
4) Andrej Bán, Náhorný Karabach, 2011
5) Andrej Bán, Bosna a Hercegovina, 2009
6) Paolo. Pellegrin, Kosovo, 2000
7) Paolo Pellegrin, Haiti, 2010
8) Paolo Pellegrin, Kosovo, 2000
9) Andrej Bán, Japonsko, 2011
10) Paolo Pellegrin, Sudán, 2004

Paolo Pellegrin je pre Bána okrem iného impulzom k tomu, aby sa sám pokúsil stať sa členom Magna. Posiela fotografie do prvého výberového sita, no pokus nevychádza. Bán má vtedy 40 rokov. *„Na Magnum si už starý, povedal mi Josef Koudelka,"*[42] *spomína.* Nie však vekom, ale fotografickým výrazom. Klasický čierno-biely dokument, ktorý má rád a aký sám fotí, je v tej dobe už trochu prežitý. *„Dnes sa už fotografuje inak,"*[43] konštatuje Bán.

Bána však omnoho viac, ako jazdenie do epicentra vojnových konfliktov zaujíma kvalitná, silná povojnová fotografia, kde nie je prvá línia konfliktu. Z jeho slov čiastočne cítiť aj demotiváciu z toho, že v prípade spravodajskej vojnovej fotografie tu už všetko bolo. *„Fotografie utekajúcich detí po útoku napalmom, slávna „Napalm girl", fotografie Dona McCullina z vietnamskej vojny alebo Roberta Capu z vylodenia v Normandii niečo zmenili. Neviem, či má dnes, keď je tých záberov tak strašne veľa a všetko je v televízii, má význam jazdiť za tým,"*[44] hovorí. Vyjadruje však nádej, že zmysel má možno práve dlhodobý dokument z po-konfliktných čias, pretože to reportáž v TV pokryť nedokáže.

V roku 2008 si Bán za ďalšie destinácie, ktorých sa bude systematicky venovať vyberá Afganistan a Pakistan, ktoré sú mimoriadne nebezpečné za každých okolností, pretože „tu zúri vojna stále"[45]. Z Pakistanu publikuje reportáže pre .týždeň a z fotografií, ktoré nie sú publikované, zostaví výber do svojej ďalšej, tentokrát reportážnej knihy, kombinujúcej fotografie a text. „Na juh od raja" (Slovart, 2016), je výberom čiernobielych fotografií z 25 krajín, ktoré Bán navštívil a fotografoval počas 25 rokov svojho života. Úvod do knihy mu píše Chris Steele-Perkins z Magna:

„Fotožurnalizmus by mal byť konkrétny. Mal by byť o konkrétnej udalosti, v konkrétnom čase, na konkrétnom mieste a z konkrétneho dôvodu. Väčšinou taký aj je, ale nemôžeme zabudnúť, že kontext dodávajú fotografiám práve slová."

.....

„Fotografia je otázkou. Teraz poznáme odpoveď, alebo aspoň jej väčšiu časť. Všetky (Andrejove) fotografie sú otázkami a Andrej nám dáva konkrétne odpovede. Práve vďaka tejto schopnosti klásť otázky, a odpovedať na neurčitým spôsobom, jeho fotografie dobre slúžia potrebám fotožurnalistiky a zohrávajú v ňom dôležitú rolu. Aj napriek tomu však tie najlepšie snímky prekonávajú svoju novinársku funkciu a prevezmú na seba novú úlohu. Úlohu klásť otázky o širších témach ľudskej existencie.

[42,43,44,45] Rozhovor s Andrejom Bánom, 13.3.2021

V Andrejovej zbierke fotografií je ukrytý lexikón rozptýlených uhlov, tieňov, mreží, častí tela a kútov, ktoré opisujú miesto neobmedzované špecifikami miesta a času: svet nepravidelnej geometrie a temnej predtuchy života na pokraji smútku zo straty a utrpenia. Svet rozštiepený, ale nezbavený nádeje, nerozbitý úplne. Anglický básnik John Donne v 20tych rokoch 17. storočia napísal:

Žiaden človek nie je ostrov
Sám pre seba.
Každý je kúskom kontinentu,
čiastkou pevniny...

Som chudobnejší smrťou každého,
Lebo som votkaný do sveta ľudí.
A preto nechci nikdy vedieť,
komu zvonia do hrobu.
Zvonia vždy tebe.

Andrej Bán nám to hovorí dnes."[46]

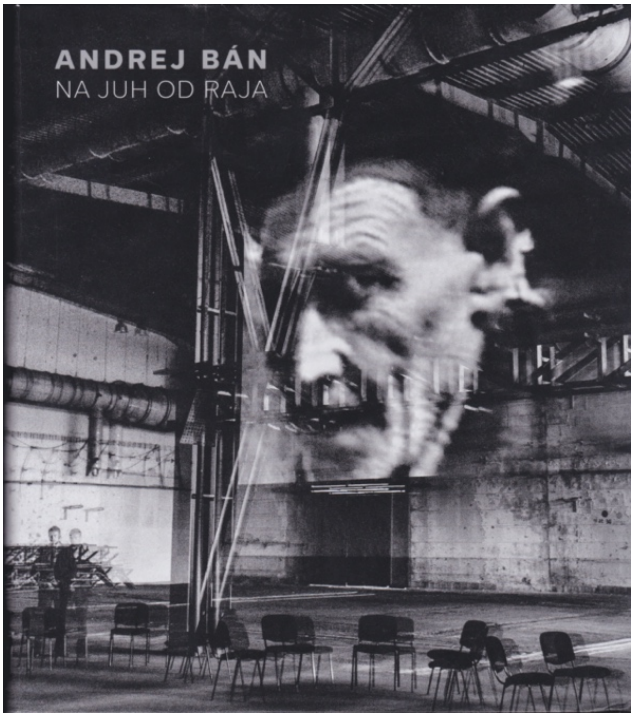

Obr. 5

[46] Bán Andrej: Na juh od raja, SLOVART, 2016, str. 5

Obr. 5 Obálka knihy Na juh od raja

11/ Raj na zemi

V roku 2020 sa do kín dostáva film Bánovho priateľa Jaroslava Vojteka, pod titulom „Raj na Zemi". S Vojtekom sa poznajú roky. Ako režisér točí Vojtek v rokoch 2000 – 2005 film „My zděs". Dokument je vlastne filmársky záznam Bánovho fotografického dokumentovania pôvodom slovenskej rodiny, ktorá pri putovaní za domovom prejde v priebehu desaťročí zo Zakarpatskej Rusi až do Kazachstanu, a odtiaľ naspäť do Európy. Film Raj na Zemi je tiež o hľadaní domova – ľudí, ku ktorým sa Bán s Vojtekom opakovane vracajú, a medzi riadkami, či skôr zábermi, aj o hľadaní Andrejovho domova. *„Načo to natáčaš?,"*[47] pýta sa Bán vo filme režiséra Vojteka. *„Toto je film o Európe, a o tebe,"*[48] odpovedá Vojtek. Vo filme sa prelínajú dve línie. Prvou je Bánov pracovný život, kedy chodí po rôznych lokalitách, fotí, vedie rozhovory s rodinami, ktoré kvôli vojne zanechali domov a budujú si nový niekde inde, nanovo. Do tejto polohy sa mieša hlboko osobná rovina, kedy ho Vojtek natáča malou kamerou, či snáď telefónom, v hlboko osobných rozhovoroch i boľavých momentoch.

Andrej Bán si v dobe točenia filmu prechádzal neľahkým životným obdobím, kedy bojoval s psychickými problémami. Z traileru k filmu Raj na zemi mohol divák nadobudnúť dojem, že depresívne stavy súvisia s jeho prácou, náročnou na vnímanie a spracovávanie ľudského utrpenia, ktoré dokumentuje. *„Sklamem ťa, to obdobie je už 10 rokov za mnou,"*[49] vyvádza ma z omylu pri jednom z rozhovorov. Vojnové cesty ho vyčerpali, ale depresie nemali priamu súvislosť s tým, čo tam fotografoval. *„Až na to, že sa mi kvôli práci rozpadávali vzťahy,"*[50] hovorí. *„Keď niekto odchádza fotografovať do Afganistanu, jeho žena asi nie je úplne nadšená. Depresie primárne súviseli so vzťahmi a možno aj nejakými mojimi hlbšími osobnostnými predispozíciami,"*[51] dodáva. Anrej Bán má z bývalou manželkou jednu dcéru.

V tej dobe mu fotografia, naopak, pomáha nájsť zmysel života. Cestuje, i keď menej. Fotí, ale vznikajú iné fotografie, ako tie, ktoré fotil predtým. Otláčajú sa v nich ponuré pocity, ktoré prežíva. Niektoré fotografie z tohto obdobia sú použité v zmienenom filme, väčšina však nikdy publikovaná nebola. Možno práve tieto fotografie má na mysli Martin Kollár, keď hovorí: *„Niekedy pred rokmi sa nám podarilo s Luciou Nimcovou na chvíľu nazrieť do Andrejovho archívu. Našli sme tam poklady, ktoré trpezlivo čakajú na to, až sa raz dostanú na svetlo sveta."*[52]

[47,48,49,50,51] Rozhovor s Andrejom Bánom, 13.3.2021

[52] Rozhovor s Martinom Kollárom, 30.7.2021

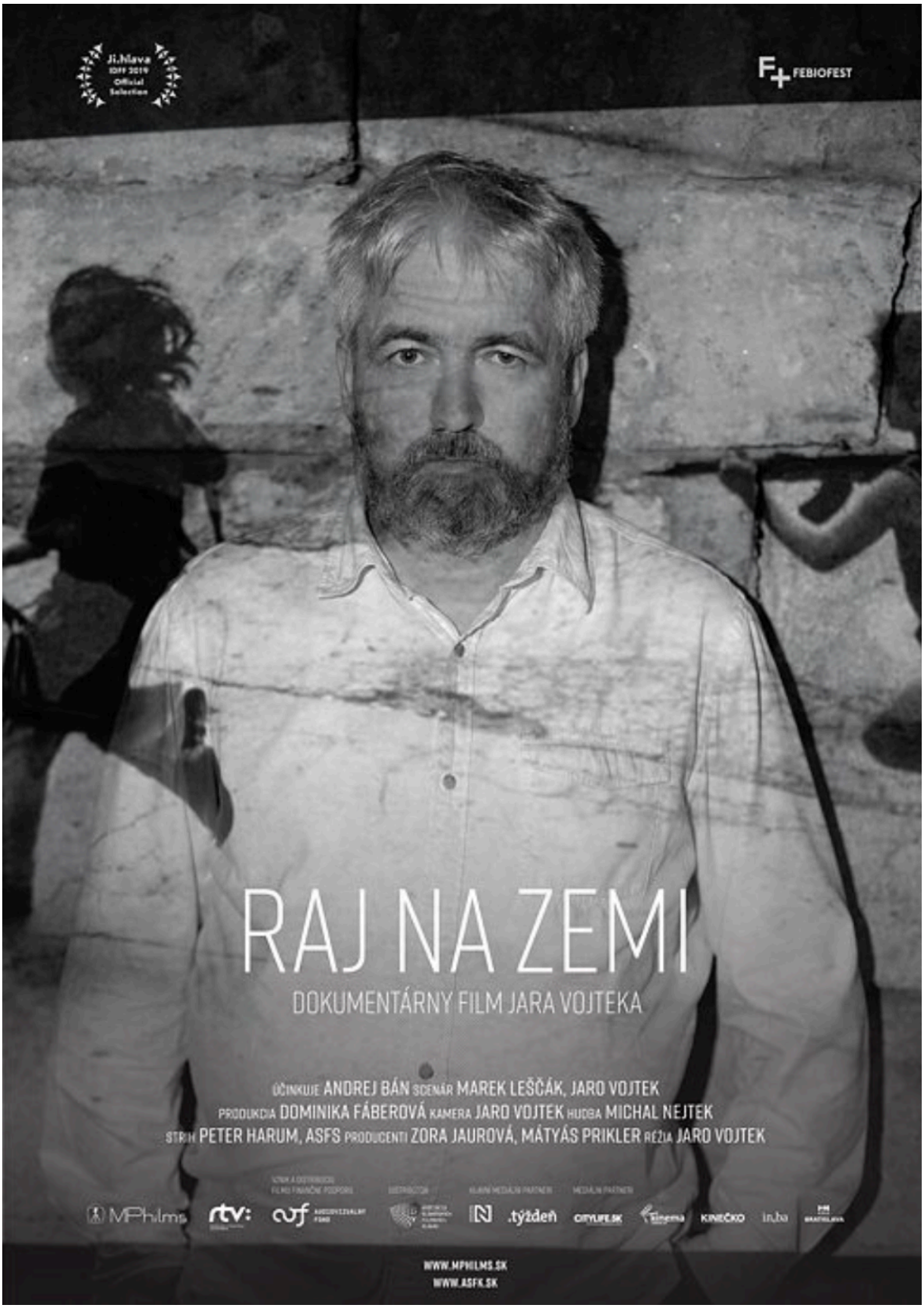

Plagát k filmu Jara Vojteka, Raj na Zemi, 2019

12/ Reportážna fotografia 2.0 ?

Aká je perspektíva fotoreportéra a dokumentaristu v čase, keď prím preberajú on-line médiá a reportážna fotografia stráca exkluzivitu? V dobe, keď sú fotografi či fotoreportéri z redakcií médií skôr prepúšťaní, ako híčkaní, a médiá často všetok fotomateriál preberajú z fotobánk? *„Digitálne médiá veľmi znížili latku úrovne fotografie, lebo digitálna fotka je síce dokonale ostrá, ale je často vizuálne nezaujímavá,"*[53] myslí si Bán, ktorý bol v rokoch 2001-2005 päťkrát členom poroty Czech Press Photo (CPP).

„Digitálny fotoaparát všetko zmenil, ľudia iba cvakajú a cvakajú a najväčší problém je vidieť TO. A keď už to vidí, tak má potom z toho množstva záberov problém vybrať tú správnu fotku,"[54] konštatuje. Kedysi, keď niekde vyšla dobre vytlačená séria, to bolo úplne niečo iné. Človek sa k nej vracal, opakovane.

„Printové médiá na Slovensku ale i celosvetovo však idú bohužiaľ do minulosti, a v tých elektronických je to otázka instantnej polievky, ktorú si uvaríš, zješ, a po pár hodinách na to každý zabudne. Dnes majú problém so zákazkami aj také reportážne esá, ako James Natchwey či Paolo Pellegrin,"[55] hodnotí situáciu na poli dokumentárnej a reportážnej fotografie Bán.

Je smutné, že „byť pri tom", sa už veľmi nenosí a v posledných rokoch mnoho výborných fotografov prišlo o prácu, pretože pre mediálne domy je jednoduchšie fotomateriál nakúpiť z fotobanky. Hrozí tak strata autenticity nielen fotografií, ale cez ne aj jednotlivých médií, pretože vizuálna stránka akýchkoľvek mediálnych materiálov a formátov je ich neoddeliteľnou súčasťou, ktorá často skrýva silu väčšiu ako textová či hovorená informácia.

[53, 54, 55] Rozhovor s Andrejom Bánom, 13.3.20221

ZÁVER

Aký je prínos Andreja Bána na poli slovenskej dokumentárnej fotografie? Nespochybniteľný a výrazný. Andrej Bán je osobnosť, ktorá je asi málokomu na Slovensku neznáma naprieč regiónmi. Pri jeho diele, aktivitách a životnom príbehu sa asi najviac naskytá otázka, čo je jeho vnútornou motiváciou prinášať svedectvá z krízových oblastí?

Odpoveď ponúka sám Andrej Bán v rozhovore s Danielom Rybom. *„Príčin je viacero. Myslím, že každý človek má v sebe čosi, čo sociálni psychológovia nazývajú vnútorný morálny kompas, teda súbor evolúciou vyvinutých, ale aj zdedených vnútorných noriem. Ak tento kompas nie je z rôznych príčin vychýlený, tak keď sme očitými svedkami utrpenia iných ľudí, cítime potrebu pomáhať. U mňa je zrejme vnútornou motiváciou aj neustále hľadanie domova. Dlhé roky som zaznamenával príbehy ľudí, ktorí prišli o domov v dôsledku vojen a prírodných katastrof. Sám som domov niekedy mal, potom nemal, raz som býval na priváte, inokedy som chodil na liečenia. Pre mňa domov nie sú len štyri steny bytu, do ktorého sa vraciaš. Pre mňa je domov hlavne miesto, kde ťa čaká niekto, kto ťa má rád a koho máš rád ty. Ale na to, čo je skutočným jadrom mojej motivácie, som dodnes celkom neprišiel. A nie som si ani istý, že na to niekedy prídem.“*[56]

[56] Ryba, Daniel: Krízový reportér Andrej Bán. Utrpenie povojnového fotografa, 24.11.2020, https://www.goethe.de/prj/jad/sk/kul/22048549.html

POUŽITÁ LITERATÚRA A ZDROJE

Zoznam použitej literatúry:

Bán, Andrej: Trochu oheň, trochu voda; Príbehy Balkánu, Absynt, 2019
Bán, Andrej: Slon na Zemplíne; Príbehy Slovenska, Absynt, 2018
Bán Andrej: Na juh od raja, SLOVART, 2016
Bán, Andrej: Kosovo, SLOVART, 2008
Bán, Andrej: Iné Slovensko, SLOVART, 2005
Ogurčáková, Jana: Andrej Bán: Najzaujímavejší sú ľudia! Košický Korzár, 28.11.2018, str.7
Tomáschová, Andrea: Rozhovor: Andrej Bán zaznamenáva dopad vojny na obyčajných ľudí, Košický Korzár, 24.1.2005, str. 4

Zoznam elektronických zdrojov:

https://capacenter.hu/en/robert-capa/

Ryba, Daniel: Krízový reportér Andrej Bán. Utrpenie povojnového fotografa, 24.11.2020, https://www.goethe.de/prj/jad/sk/kul/22048549.html

https://www.tyzden.sk/info/vseobecne/nase-ocenenia/

Lilová, Zora: Dokumentárna fotografia čaká na svoju renesanciu, 04.01.2002, https://dennik.hnonline.sk/servisne-prilohy/28523-dokumentarna-fotografia-caka-na-svoju-renesanciu

https://www.martinus.sk/?uItem=310746&gclid=CjwKCAjwmK6IBhBqEiwAocMc8qyDZRX-rDzetMYEiiJpHFW8sHPGWyDdtDYQFOTvGm4htGtX0Gd7UxoCw6gQAvD_BwE

https://www.youtube.com/watch?v=Xumo7_JUeMo&ab_channel=Phaidon (rozhovor s Joelom Meyerowitzom)
https://cs.wikipedia.org/wiki/Slovenská_dokumentárn%C3%AD_fotografie#cite_note-2

Rozhovory:

- Rozhovor s Andrejom Bánom z 13. marca 2021
- Rozhovor s Martinom Kollárom z 30. júla 2021
- Rozhovor s Václavom Macekom, 24. júla 2021

MENNÝ REGISTER

Anderson, Scott *34*

Balco, Andrej *23*
Berisha, Isuf *19*
Brenkus, Peter *23*
Bresson, Henri-Cartier *10*
Birgus, Vladimír *6*
Brzykcyński Jan *24*

Capa, Robert *10, 36*
Ceauşescu, Nicolae *17*
Csére Robert *14*
Cudlín, Karel *32*

Donne, John *37*

Groch, Ľubomír *23*

Hyža, Alan *23*

Jacobson, Colin *24*
Jaslovský, Marián *17*

Kállay, Karol *9, 11*
Kollár, Martin *23, 24, 25, 29, 38*
Koudelka, Josef *7, 32, 36*

Majchrák, Jozef *15*
Marenčin, Martin *23*
Martinček, Martin *9*
McCullin, Don *36*
Meyerowitz, Joel *26*
Milach Rafał *24*
Milošević, Slobodan 19
Mrázková, Daniela *10*
Mravec, Juraj *34*

Natchwey, James *40*
Németh, Boris *14*
Němec, Tomki *32*
Nimcová, Lucia *38*

Ondzík, Jozef *23*

Pospěch, Tomáš *24*
Pellegrin, Paolo *32 34, 35, 36, 40*

Ryba, Daniel *41*

Stano, Tono *10*
Seymour, David *10*
Steele-Perkins, Chris *32, 36*
Šibík, Jan *13, 19, 32, 33*
Štreit, Jindřich *24*

Vaculík, Juraj *24*
Vojtek, Jaro *29, 38, 39*

ZOZNAM SKRATIEK

CPP – Czech Press Photo
MF – Mesiac fotografie
NC – Novinárska cena
SDF – Slovenksá dokumentárna fotografia

Počet úderov práce, celkovo: 51 133 (28,40 normostrán)